

OCAK 2016 SAYI 17

BURSA'DA ZAMAN

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN KÜLTÜR HİZMETİDİR.

KÖKLERİMİZE YOLCULUK

UZAKTADIR AMA KOMŞUMUZDUR, RUHUMUZDA... MOĞOLİSTAN

■ Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI

Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü Başkanı

■ Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı'nın ev sahipliğinde yapılan 3. TÜRKSOY Müzeler Forumu için (ki ilki Bursa'da yapılmıştı bu forumların) 21-25 Eylül 2015 tarihleri arasında Moğolistan'a gittim. Ata toprağını ziyaret elbette heyecan verici... Prof. İlber Ortaylı'nın deyişiyle "uzak komşumuz" Moğolistan, her ne kadar Uzak Asya'da, bugünkü yaşadığımız topraklardan çok uzakta bir ülke olsa da bize dair, bizden pek çok şey var orada... Moğolistan deyince hemen akla geliveren Cengiz Han'ın başkenti Karakum'u ziyaret ettiğinizde, hele hemen yakınında atalarımız Göktürkler'in anıtlarını gördüğünüzde bunu öyle çok hissediyorsunuz ki... Dillerimiz ayrı olsa da, Cengiz Han'ın Batı'ya doğru yürüyen ordusunda pek çok Türk kabilenin yer aldığı ve bu eski milletle ilişkilerimizin bazan dost bazan düşman olsak da her zaman komşu olarak var olduğunu biliyoruz. Şimdi de uzaktaki komşumuz olarak bu gönül bağı devam etmekte.

Bumin Kağan'ın kurduğu ilk Türk devletinden (552-630 yılları) ne yazık ki günümüze hiç bir Türkçe yazılı belge ulaşmamıştır. Belki yapılan arkeolojik kazılardan birinde bulunacak ama şimdilik bu Türk devletine ait başka dillerdeki belgelerle yetinmek zorundayız. Soğud, Brahmi vs. alfabelerle yazılmış farklı dillerdeki kitabelerle... Şimdilik bilinen en eski yazıtlarımız ikinci Türk kağanlığına (682-744 yılları) ait bugün "Göktürk Yazıtları" ya da "Göktürk Abideleri" veya Kül Tegin ve Bilge Kağan abidelerinin yakınındaki vadinin adıyla anıldıklarından "Orhon Yazıtları" diye bildiklerimizdir. Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk'a ait bu abideler mükemmel bir Türkçe ile hitap ederler tarihten bizlere...

Türkler'in bilinen en eski edebiyat ürünü Çin kaynaklarında bulunan ve 4. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen: "süke talikan, bokukğı tutan" dizesidir ki "Orduyu gönderin, Bokuk'u

tutun" anlamına gelir. Bu ve bunun gibi çok değerli bilgileri okumak isterseniz Prof. Dr. Mehmet Ölmez'in harika kitabı Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları kitabını (yeni baskısı Bilge Su Yayınları, 2015) mutlaka okumanızı öneririm. Sevgili dostum Mehmet Ölmez, Moğolistan gezim öncesinde kitabın pdf kopyasını okumama

Prof. Dr. Mehmet Kalpaklı, Bilge Kağan Yazıtı arka cephesi önünde.

müsade etmiş ve gezimin daha anlamlı, tarihsel ve dilbilimsel açıdan daha anlaşılır olmasını sağlamıştı. Sırası gelmişken konuyla ilgili yetkin çalışmaları okumak isteyenler için hemen Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın kitaplarını özellikle de Kök Tengri'nin Çocukları (Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), Göktürkler

(Türk Tarih Kurumu Yayınları) öneririm.

Prof. Ölmez'in çalışmasının yol göstericiliğinde Moğolistan'daki Türklerden kalan en eski yazıtları tanımaya devam edelim. Bilinenin aksine en eski yazıtlarımız Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları değildir. Onlardan daha eski "Bugut Yazıtı" diye anılan bir kısmı eski Hintçe, bir kısmı da Soğdça olan bir anıtımız vardır. Moğolistan'ın Geyikli Taşlar Bölgesi'nde yani Göktürk Yazıtları'nın bulunduğu bölgeden 170 km daha doğuda bulunmuştur. İlk Türk Kağanlığı'na ait bu yazıtta Bumin Kağan'ın da adı geçmektedir. Bu yazıtlar tarihsel bilgilerimize göre Orhon Yazıtlarından en azından 50 yıl, muhtemelen de 150 yıl daha önceye aittir. Bugün Moğolistan'ın Çeçerleg Müzesi'nde sergilenmektedir. Bilinen bu ilk Türk devletine dair Brahmi harfli bazı yazıtlar da bulunmuştur ve halen Türk ve Japon bilimadamlarınca çözülmeye çalışılmaktadır. En eski tarihimizi aydınlatacak bu çalışmaların bir an önce tamamlanmasını diliyoruz.

Bugut Yazıtı'ndan sonraki diğer en eski kaynaklarımız Hüys Tolgoy yazıtlarıdır. Bunların da okunması ve çözümlenmesi için çalışmalar halen devam etmektedir. Bugut ve Hüys Tolgoy yazıtları Türklerin bilinen tarihini muhtemelen 100-150 yıldan fazla geriye çekmektedir.

Bumin Kağan önderliğinde Türklerin kurduğu ilk Türk devletinin adında 'Türk' sözü geçmez. Ancak, II. Türk devleti olan Göktürkler (ya da Köktürkler) devletlerini Türk devleti olarak adlandırmışlardır. Oldukça kısa ömürlü ilk Türk devleti kuruluşundan (552 yılı) kısa bir zaman sonra Doğu ve Batı kağanlığı olarak ikiye bölünmüştür. Bunlar da doğudaki kağanlık 630'da ve batıdaki kağanlık 659'da Çin hakimiyetine girmişlerdir. Ve bu hakimiyet altındaki Türkler 682 yılına dek pek çok kez özgürlük mücadelesi için ayaklanmışlardır

Moğolistan steplerinde bir güreş müsabakası. (Fotoğraf: Saffet Yılmaz)

da başarılı olamamışlardır. Ancak, Göktürk Yazıtları'ndan öğrendiğimiz üzere, İltiş Kağan 682'de 17 yakın adamıyla ayaklanmış, bunların kahramanlıklarını duyan kişilerin katılımıyla 70'i bulan küçücük bir orduyla başlayan özgürlük hareketi "Türklerin yok olmasını istemeyen, bir kavim olmasını isteyen Göğün/

Tanrı'nın yardımı ile başarıya ulaşmıştır." Kül Tegin Anıtı'nda yazan: "Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Kağan'ı, annem İlbilge Sultan'ı göğün tepesinden çekip yükseltmişler. Babam Hakan, on yedi savaşıyla isyan etmiş. İsyana başlıyor, diye haber gelince, şehirdekiler de isyan et-

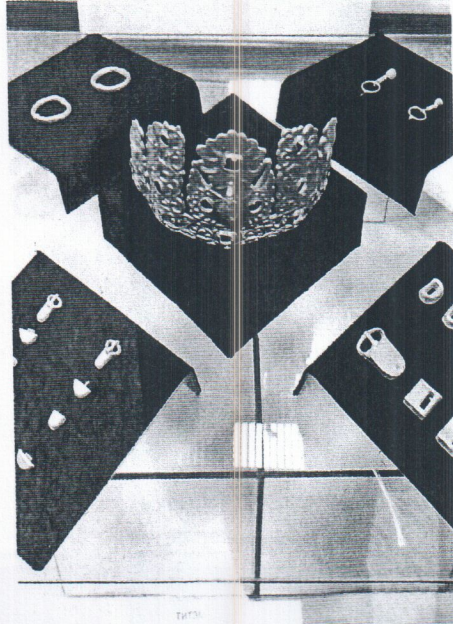
mişler. Dağdakiler de aşağı inmişler. Toplanıp yetmiş savaşı olmuşlar." İltiş halkı, devleti toplayan, düzenleyen demek... İşte önder Kutluğ, bu zaferden sonra İltiş adını aldı. Göktürk devleti büyüyüp genişlemiş Moğolistan'ın doğusundan Kore'ye kadar ve güneyde Çin'e ve Tibet'e kadar, batıda Semerkand, Afganistan'a kadar ve kuzeyde Altay, Tuva bölgesine kadar olan coğrafyayı egemenlikleri altına almışlardır. Çin'den bir Türk atına karşılık bir balya ipek olarak aldıkları ipeği bugün de Moğolistan'da görebileceğiniz çift hörgüçlü ve çok dayanıklı develerle İran'a hatta Anadolu'ya kadar taşıyıp devletlerini zenginleştirmişlerdir.

Mehmet Ölmez'in kitabından Kül Tegin Anıtı'nı okumaya devam edelim: "Dokuz Oğuz Beyleri ve halkı, bu sözümlü iyice işitin, sıkıca dinleyin! Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde aydınlığın ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde karanlığın ortasına kadar, bu sınırların içerisinde halkın tamamı bana bağlıdır. Bu kadar halkın tamamını düzene soktum."

Tarihsel bilgilerimize göre Göktürk devleti 744 yılında Uygurlar tarafından yıkılmıştır. Uygur-

Çöyr Yazıtı/Balbalı, Moğolistan Millî Müzesi.

Bilge Kağan hazinesi, Moğolistan Millî Müzesi.

lar da Orhon ırmağının yakınındaki Ordo Balik (Saray Şehri) diye adlandırdıkları bir bölgeyi başkent edinmişler yani yine Ötüken bölgesinde yaşamışlardır.

Moğolistan'ın başkenti Ulan-Batur, her ne kadar hava kirliliğinin dünyadaki en yoğun olduğu başkentlerden biri ise de, geniş Moğolistan coğrafyası göz önüne alındığında binaların iç içeliği, kötü şehirleşme ve trafiğin müthiş yoğunluğu ve karmaşası ile sizleri şaşırtsa da seyahat etmeye değerdir. Moğolistan Milli Müzesi'nde sergilenen Çoyr Yazıtı ya da Balbal'ı (ki Orhun Yazıtları'ndan en az 40-50 yıl önce yazılmıştır) ile Bilge Kağan'ın hazinesi (özellikle altın tacı) ve Kül Tegin'in heykel başını görmek için bile gitmeye değer, Ulan-Batur'a. Elbette, buraya 400 kilometre uzaktaki Cengiz Han'ın başşehri Karakorum'u gezmek ve oradaki Karakum Müzesi'ni ziyaret etmek insanı ata topraklarında zaman içinde bir yolculuğa çıkarmaktadır. Mavinin gerçekten mavi olduğu, toprağın yemyeşil uzandığı bir yolla ulaştığınız Karakorum'dan 47 kilometre uzaktaki, Türkiye Cumhuriyeti tarafından yaptırılan bir müzede yer alan Bilge Kağan ve Kül Tegin anıtlarını ziyaret etmek, hepimizin biraz da olsa bilgisinin olduğu bu meşhur abideleri yakından görmek inanılmaz bir duygu yaşatır, insana...

Yol boyunca görülen ve "ovo" denilen taş yığınları bugün dilek dilemek için kullanılsa da tarihte savaşa giden her askerin bir taş koyduğu ve dönen her askerin de bir taş aldığı, böylece, geriye kalan taşların sayısı kadar askerin savaşta öldüğünün anlaşıldığı bir geleneği bir başka boyutta yaşatmaktadır günümüzde.

Yol boyunca göreceğiniz yurt'lar (yani çadırlar) ve yüzlerce binlerce hayvanın oluşturduğu sürüler... Uçsuz bucaksız Moğolistan ovalarında adeta asırlar öncesine taşıyacaktır ruhunuzu, en eski atalarınızla hemhal olacağınız garantidir. Hele dönüş yolunuzu Ögi Gölü'nün kenarından geçirip deniz misali bu gölün kenarında su içmeye inen sürüleri ve şaman çadırlarını görürseniz başka bir aleme giderseniz adeta...

Hasılı, ata topraklarımızın olduğu Moğolistan gidilip görülesi bir ülkedir. Uzaktadır ama komşumuzdur, ruhumuzda...

Kül Tegin'in heykel başı, Moğolistan Milli Müzesi.

Karakorum yolunda bir "ovo".